

С.В. Толстов

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу трансатлантичних досліджень
Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України*

ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У статті викладені деякі концептуально-методологічні аспекти розроблюваної автором теорії еволюції міжнародної системи. Пропонована теорія ґрунтується на поєднанні системного аналізу та дослідницьких парадигм, найпоширеніших у теорії міжнародних відносин. В основу аналізу покладено уявлення про істотну корекцію функцій полярності системи в умовах комплексної взаємозалежності, яка пом'якшує структурні переходи, що спостерігались упродовж останніх двох десятиліть.

Ключові слова: теорія еволюції, міжнародна система, структура, біполярність, однополярність, поліцентризм.

Перехід від однієї конфігурації міжнародної системи до іншої завжди відбувався завдяки перерозподілу владно-силових чинників і пов'язаних з ними чинників впливу. На відміну від традиційних, відомих з історії прикладів, коли один формат міжнародної системи замінювався іншим унаслідок насильницьких революцій і руйнівних війн, у період після «холодної війни» еволюція міжнародної системи мала порівняно поступовий характер, уникаючи масштабних воєнних криз, які б завдавали істотних руйнувань її основним учасникам. Проте, як і в попередні історичні періоди, позначені зміною станів міжнародної системи, головною причиною структурних змін був перерозподіл владно-силових чинників, який визначав «зміну полярності» в міжнародних відносинах.

У період після 1991 р. головна відмінність процесів системного рівня полягала у виразно еволюційній корекції

полярності та гнучкому переході системи від одного стану до іншого. Нові тенденції, зумовлені чинниками комплексної взаємозалежності, відкрили значний простір для застосування порівняльного підходу, що дозволив суттєво поглибити уявлення про характер структурних змін.

Мета статті полягає в окресленні та викладенні основних тез теорії еволюції міжнародної системи. Авторський підхід ґрунтується на загальнонауковій методології, включаючи загальну теорію систем та системний аналіз, досягненнях різних течій політичної науки, а також популярних останнім часом філософсько-методологічних концепціях міжпарадигмального та парадигмального, зокрема, реалістичного синтезу. У розрізі основних інструментів аналізу системних змін автор використовує описовий (descriptive), директивний (prescriptive), нормативний та аналітичний метод.

Розвиток методологічних основ теорії систем та застосування системного аналізу, серед іншого в соціальних і політичних науках, пов'язані з діяльністю Л. фон Берталанфі, У. Ешбі, Р. Акоффа, Ф. Емері, Д. Істона, К. Боулдінга, Т. Парсонса, М. Месаровича, Ю. Урманцева та ін. У галузі міжнародних відносин теорію систем застосовували й розвивали М. Каплан, Е. Хаас, Р. Арон, К. Уолтц, Д. Сінгер, К. Дойч, Р. Роузкранц, С. Хоффман, О. Янг, Ж. Ерман, Р. Джервіс, К. Лейн, С. Уолт, У. Волфорт. У російській науці суттєвим внеском у розробку системних досліджень стали праці О. Богатурова, А. Маникіна та П. Циганкова. Серед українських політичних дослідників до проблематики, пов'язаної із функціонуванням міжнародної системи, зверталися І. Хижняк, С. Шергін, М. Фесенко.

Методологія системного аналізу тлумачить поняття «міжнародна система» як об'єкт чи сферу сублімованих у політичній формі суспільних відносин, якій властиві ознаки цілісності та взаємозалежності. Міжнародна спільнота виявляє власні риси та якість, не характерні для окремих держав, які вважаються базовими елементами системи. Окрім держав, структурними елементами системи вважаються міжнародні організації та об'єднання. Одночасно з ними прями чи

опосередковані суб'єкти системної взаємодії слід враховувати низку таких недержавних акторів, як партійно-політичні союзи, транснаціональні корпорації, церкви тощо. Як стверджував визначний американський дослідник К. Уолтц, міжнародна система складається з структури та її частин, що перебувають у стані взаємодії, а структура системи визначається розстановкою (організацією) та комплексом зв'язків між її елементами [1, р. 72].

Система міжнародних відносин позначена слабким ступенем інтеграції та автономністю її учасників, що зумовлено відсутністю єдиної інстанції ухвалення рішень, чи «верховної влади». Рішення та дії окремих держав у міжнародно-політичній сфері ухвалюються на національно-державному рівні й спираються на індивідуальну оцінку існуючих обставин і міркувань доцільності, хоча й піддаються детермінуючому впливу з боку системних чинників. Однак навіть у випадку, коли існування чи навіть ієрархія загроз формально визнаються, це не означає, що всі учасники міжнародної системи будуть однаково дотримуватись узгодженого порядку денного та задекларованих принципів. Ця обставина позначається на характері внутрішньої організації міжнародної системи, зумовлюючи поширення непрямих впливів і складність прогнозування поведінки окремих державних акторів, які зазвичай мають змогу вибору в межах певного діапазону способів реагування на зовнішні явища, «системні» обмеження й виклики.

У межах загальнометодологічного підходу в дослідженні міжнародної системи визначаються декілька рівнів аналізу. До них належать структурна побудова системи та класифікація її елементів; цілісна системна організація та кореляція відносин між акторами системи; визначення та способи дії системоутворювального чинника; операціональна архітектоніка системи та регулююча роль її вузлових механізмів.

Визначення й окреслення способу дії системоутворювального чинника вважається принциповим елементом аналізу, який дозволяє зрозуміти спосіб організації взаємодії окремих компонентів у систему як «упорядковану множину». Таким чином, розкриття системоутворювального

чинника розглядається як спосіб подолання теоретичної невизначеності. У випадку успішного розв'язання цієї проблеми дослідник може застосувати принципи системоутворення для всіх класів явищ, у яких простежується впорядкована або організована взаємодія [2].

Визначаючи загальні закономірності міжнародної взаємодії дослідники пропонують декілька базових критеріїв типологізації міжнародних систем, які дозволяють оцінювати їх стан, структуру і процеси розвитку. Аналізуючи обставини й умови, які спричиняють трансформацію міжнародних систем, включно з їх переходом від одного типу організації до іншого, американський дослідник М. Каплан окреслив п'ять груп перемінних факторів, властивих кожній міжнародній системі. До них належать: 1) основні правила системи; 2) правила трансформації системи; 3) правила класифікації акторів; 4) властивості акторів; 5) способи поширення інформації [3; 4]. У цьому переліку «основні правила» окреслюють відносини між акторами, вказуючи на залежність їх поведінки від характеру та структурної організації системи, яка створює ефект постійного впливу на позиціонування й політику окремих держав. Тобто структура визначає спосіб поведінки держав залежно від їх місця в загальній ієрархії.

«Правила трансформації» стосуються способів еволюції міжнародних систем і їх переходу в іншу якість. При цьому кожна система має власні правила адаптації та трансформації, пов'язані зі зміною співвідношення сил і можливостей різних акторів, що спричиняє зміни в їх ієрархії, призводить до зміни полярності системи та впливає на її політичну організацію. Головним правилом, що обумовлює трансформацію міжнародної системи, М. Каплан вважав кореляцію між полярністю та стабільністю. Правила трансформації визначають спроможність системи утримати її базовий стан внутрішньої організації, або ж змушують її учасників адаптуватися до нової системної конфігурації, що визначає принципово нову якість відносин.

Правила класифікації акторів стосуються їх структурних характеристик, які окреслюють фактичну нерівність їх потенціалів та організаційних можливостей. У цьому сенсі

використовується поняття силового потенціалу, яке стосується військових, політичних, економічних, ресурсних, соціокультурних, ідеологічних та інших ознак держави, які визначають її місце в загальній ієрархії та можливості впливу на міжнародну систему. На загал, саме характер і стан структури міжнародної системи визначають ступінь її стабільності, сталості, можливості еволюційної корекції та загрозу руйнування.

Спроби уточнення структурних характеристик міжнародної системи дали суттєвий поштовх детальнішій розробці проблематики полярності, стабільності та причинності змін у системі міжнародних відносин. Різні дослідники пропонували власне тлумачення чинників, які зумовлюють системні зміни. Розвиваючи методологію системного моделювання М. Каплана, французький дослідник Ж.-П. Деррієник називав шість структурних характеристик міжнародних систем, включаючи кількість акторів, розподіл сил між ними, співвідношення між конфліктом і співробітництвом, форми застосування впливу, ступінь централізації акторів і диференціацію акторів, яка вказує на їх різний статус [5, с. 130].

Такий підхід дозволив розширити предмет аналізу, зосередивши увагу на процесах централізації та децентралізації в межах системи, модальності міжнародних відносин та впливі системоутворювальних чинників міжнародної системи на поведінку держав. До аналізу міжнародної системи було залучено низку додаткових критеріїв, зокрема – гомогенності / гетерогенності та взаємозалежності, а також роль елементів «м'якої сили».

У західних політичних теоріях оцінка спроможності тих чи інших суб'єктів (держав та інтеграційних угруповань) впливати на процеси і тенденції міжнародної взаємодії визначається термінами влади, які піддаються оцінці з урахуванням трьох основних чинників: 1) наявності ресурсів і «факторів спроможності», включаючи силові та економічні; 2) здатності контролювати інших акторів; 3) наявності структурних елементів влади і впливу, які визначають спроможність впливати на міжнародне право, міжнародні режими та встановлювати

«правила гри», які мають враховувати інші держави й міжнародні суб'єкти [6, р. 25].

Полярність, що визначається розподілом владно-силових можливостей у міжнародних відносинах, вважається структурною ознакою міжнародної системи. У найузагальненішому вигляді цей критерій дозволяє характеризувати природу міжнародної системи в будь-який визначений проміжок часу. Системна методологія використовує типологічні характеристики принаймні трьох-чотирьох різновидів системної організації, включаючи однополярну, біполярну, триполюсну та багатопольсну, які є похідними від розподілу влади та впливів на регіональному й глобальному рівнях. Утім, це не заперечує можливості деталізованіших типологічних оцінок і градацій у межах цих систем.

Важливий напрямок аналізу системних чинників і зв'язків окреслив американський дослідник О. Янг, який запропонував модель «відповідності та розривів» у системних зв'язках, насамперед у сенсі відмінностей поведінки різних держав у регіональних підсистемах [7].

Інші перспективні напрямки наукових пошуків стосуються вдосконалення світоглядно-методологічного підходу в теорії міжнародних відносин і визначення механізмів самоорганізації міжнародної системи. У цьому контексті останнім часом спостерігалися спроби поєднання різних концептуально-теоретичних і парадигмальних підходів, як у форматі пошуку «реалістичного синтезу», так і в сенсі інтеграції елементів реалізму, неолібералізму та конструктивізму [8].

Ідеї теоретичного синтезу пов'язуються з критикою реалістичної методології, яка разом із неолібералізмом залишається найпоширенішою в галузі дослідження міжнародних відносин. Спроби методологічного синтезу стосуються питань взаємозв'язку між владно-силовою конфігурацією міжнародної системи і станом міжнародної безпеки. Розбіжність поглядів на цю проблему визначала відмінності між основними школами політичного реалізму, які сперечалися щодо виміру владно-силового потенціалу, достатнього для гарантування безпеки держави. Д. Ф'яменджі

(Університет Болоньї) запропонував модель інтеграції підходів різних шкіл – «наступального реалізму» (держави повинні постійно прагнути до підвищення засобів захисту власної безпеки за рахунок нарощування сили), «оборонного реалізму» (накопичення військової могутності приречено на невдачу, оскільки конкуренти та опоненти теж вдаватимуться до гонки озброєнь) і гегемоністичної стабільності (накопичення можливостей однією державою може спричинити стабілізуючий вплив на міжнародну систему). Запропонована ним «парабола безпеки» визначає ці підходи як різні стадії та форми безпекового позиціонування, які на загал визначають три опорні точки співвідношення владно-силових можливостей і стану безпеки держави [9].

З точки зору диференціації та класифікації акторів міжнародної системи існує декілька базових уявлень, пов'язаних насамперед із дескриптивними способами оцінки. За ознаками економічного потенціалу та військових можливостей держави поділяються на великі, середні та малі. Як стверджував К. Уолтц, великою державою є держава, яка має переваги за показниками населення, території, ресурсів, матеріального забезпечення, економічних можливостей, військових сил, політичної стабільності та спроможності [10, р. 131]. Ці властивості надають великим державам змогу поширювати свій економічний, військовий, політичний і соціальний вплив у глобальному масштабі. Розподіл владних можливостей у міжнародній системі визначає кількість великих держав, і, відповідно, полярність міжнародної системи. Якщо великих держав більше двох, система буде багатоплярною. Якщо таких держав лише дві, це буде біполярна система. За наявності лише однієї великої держави (або наддержави) система вважається однополярною.

Ця спрощена класифікація доповнюється низкою додаткових чинників, які визначаються рольовими функціями, що їх відіграють впливові держави глобального та регіонального рівня. Як стверджує К. Вільямс, окремі держави мають суттєві переваги в різних сферах відносин. Вони можуть створювати союзи та коаліції, укладати міжнародні режими, які являють собою специфічні механізми договірних взаємин між

елементами системи, і мають різні ступені впливу на визначення правил взаємодії, які поширюються на інших учасників [11]. Якщо одна з великих держав набуває виняткової могутності та досягає специфічного домінуючого статусу, який дозволяє їй контролювати міжнародні процеси, вона вважається наддержавою або державою-гегемоном, що спроможна домінувати над іншими в межах системи [12, р. 40].

Спроби встановлення гегемонії часто спонукали інші потужні держави до заходів, покликаних збалансувати вплив держави, що набувала суттєвих силових переваг і трансформувала їх у претензії на панівний статус. Дослідники наводили численні приклади, які ілюстрували виникнення антигегемонічних альянсів, спрямованих на відвернення чи усунення домінування чи гегемонії окремих держав. При цьому в історії було порівняно небагато випадків, які свідчили про наявність абсолютної гегемонії.

Твердження про баланс сил як закономірність чи базову тенденцію міжнародної системи аргументовано заперечуються дослідниками, які доводять, що відносини балансу сил виявлялися не в усіх випадках. При цьому, самі тенденції прояву балансу сил мали різний характер, включаючи не тільки протидію посиленню домінуючої держави у формі протистояння та конкуренції впливів (*adversarial balancing*), але й у формі асоціативного позиціонування, у формі пристосування окремих держав до домінуючого становища країни-лідера (*bandwagoning, chain ganging*) [13]. Ці міркування знайшли відображення в теорії балансу загроз, яка тлумачить функціонування влади в міжнародній системі в ширшому контексті, з урахуванням географічних чинників і наявності наступальних можливостей, потенціалів і намірів [14].

Специфічними ознаками сучасної міжнародної системи, якщо її сприймати як потенційно багатополісну (поліцентричну), є зміни, що стосуються реалізації інтересів і ускладнення політичних мотивацій у відносинах між провідними державами, а також істотне збільшенні кількості держав, які залучаються до обговорення принципових глобальних проблем та ухвалення колективних рішень. У цьому сенсі полярність

проявляється насамперед, як комплекс чинників і мотивацій у відносинах між «старими» і «новими» великими державами, включаючи колишні країни третього світу, що мають значний прогнозований потенціал розвитку (emerging markets). Опосередковану участь у цих процесах беруть й інші країни, які вступають у ситуативні регіональні комбінації інтересів і формати постійної взаємодії, і, залежно від їхніх індивідуальних характеристик і можливостей, беруть участь у регіональних балансах, спільнотах і коаліціях. У просторі між основними центрами сили та впливу виникають своєрідні зони дифузії, які в повсякденній практиці міжнародних відносин спричиняють істотне збільшення автономії політичної поведінки акторів другого й третього ешелонів.

Суттєвою ознакою проявів полярності в сучасній міжнародній системі є спрямованість зовнішньополітичних і безпекових стратегій провідних держав, які окреслюють уявлення, пов'язані з цілепокладанням, і визначають засоби, спрямовані на заохочення еволюції міжнародної системи у бажаному напрямку. Порівняння міжнародно-політичних стратегій США, ЄС, Китаю, Росії, Японії, Індії, Бразилії, Туреччини, Ірану, Ізраїлю, а також специфічних елементів у зовнішній політиці провідних країн ЄС (Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії, Іспанії та Польщі) дозволяє виявити широкий спектр розбіжностей, які вказують на відмінне тлумачення мети міжнародної системи та несхожість у цілепокладанні її учасників. Розбіжності у визначенні цілей міжнародної системи та, відповідно, цілеспрямованої поведінки, поширюються на визначення статусу і ролі провідних держав, уявлення про бажаний результат еволюції міжнародної взаємодії, а також правила, норми й обмеження, пов'язані з використанням сили, гарантуванням загальної безпеки та встановленням правил гри.

Окрім структурних аспектів, теорія еволюції міжнародної системи передбачає зосередження уваги на таких напрямках і особливостях, як зміна станів системи та поширення різних рівнів, видів і форм взаємодії між її елементами, які суттєво залежать від характеру системної організації. Для

«постбіполярної» доби, межею якої стала системна криза 1989–1991 рр., було характерним поширення партнерств, ознакою яких стало часткове розмивання більшості жорстких і зобов'язальних центросилових і регіональних союзів. Враховуючи еволюційні чинники розвитку міжнародної системи, тим паче, у режимі порівняно «м'яких» міжсистемних переходів, можна спостерігати співіснування різних інструментів і механізмів, створених великими державами з метою досягнення певних результатів у різні епохи. За таких обставин, після розпаду біполярної міжнародної системи в 1989–1991 рр. центросилові союзи збереглися лише в окремих регіонах, які характеризувалися значним потенціалом традиційних чинників суперництва. До таких центросилових союзів традиційного типу можна зарахувати союзи США з Японією, Південною Кореєю та Австралією, які закріплюють роль США в Східній Азії та АТР. У сенсі стратегічних завдань та впливу на перебіг міжнародних процесів альянс НАТО теж залишає повний набір ознак центросилової структури, покликаної закріпити роль США в Європі й унеможливити розв'язання європейських проблем без участі США. Що стосується характеру союзницьких відносин між США та Ізраїлем, вони на загал видаються мінливішими, оскільки перебувають під прямим впливом значно складнішого контексту – збігу, відмінностей і суттєвих суперечностей в інтересах правлячих кіл двох держав.

У сучасній, перехідній системі міжнародних відносин, так само, як і в попередніх варіантах (біполярній та однополярній системах, що існували відповідно в період 1945/1946–1989/1991 рр. та 1994/1995–2008 рр.), як чинники системоутворення виступає складна комбінація владно-силових та інституціональних чинників. До них можна віднести:

- чинники «міжнародного порядку», які вказують на домінуючу модель і наявну композицію владно-силових відносин;

- прояви ієрархічності в побудові системи (ступінь поширення, інтенсивність, рівні та види міжнародних відносин, їх основні форми), так само, як і структурної ієрархії акторів – компонентів системи;

- рівномірність / нерівномірність поширення та інші структурні особливості системних зв'язків;

- прагнення і спроможність до домінування та впливу (при цьому доцільно вирізняти «абстрактне домінування», тобто комплекс дій і заходів, націлених на збереження чинних переваг, і домінування заради досягнення стратегічної або локальної мети, яка передбачає досягнення певної нової якості);

- гармонійність і добровільність чи недобровільність і примусовість застосування регулюючих засобів і механізмів;

- тлумачення та концептуалізацію проблем безпеки й розвитку. (Цей блок питань відіграє неабияку роль, оскільки наявність або відсутність узгоджених підходів до проблематики безпеки та розвитку на загал відтворюють глибинні суперечності між окремими акторами та їх союзами, а наявні розбіжності слугують як засоби поляризації політичних підходів, які втілюються в зовнішньополітичних і міжнародно-політичних концепціях і доктринах.)

У контексті системоутворення важливу допоміжну роль відіграє аксіологічний складник, який дозволяє оформлення політичних і економічних прагнень і намірів у формі бажаних чи обов'язкових цілей і принципів взаємодії та поведінки. Тези про спільні цілі та принципи знаходили втілення в багатьох договірно-правових документах і розглядаються як важливі публічні мотивації при укладенні союзів, створенні коаліцій та інтеграційних утворень. Без преамбули з викладенням цілей і принципів зараз не обходиться жоден міжнародно-правовий документ. Відповідний перелік основних понять, спільних цілей і принципів вважається основою багатосторонньої взаємодії держав євроатлантичної спільноти, Європейського Союзу та ледь не всіх інших міждержавних союзів та інтеграційних об'єднань.

У межах складної міжнародної системи діє система регулюючих інститутів. При цьому, чим більшою є взаємозалежність між елементами системи й чим більшу кількість проблем охоплює багатостороння взаємодія між державами-учасницями, тим різноманітнішою стає мережа регулюючих механізмів та інститутів. Якщо порівнювати теперішній стан міжнародної системи зі станом

багатополярності, стає очевидним, що значна частина регулюючих інститутів виникла й встановились у попередні періоди, хоча в деяких випадках їхня роль суттєво змінилася. Відносні регулюючі механізми, які забезпечують функціонування та стабільність міжнародної системи, можна поділити принаймні на чотири основні групи, що включають силові (владно-силові) чинники, міжнародні інституції, міжнародне право та міжнародні режими. Згадані регулюючі механізми доволі рідко знаходять проявляються в «чистому вигляді», оскільки в практичній практиці їх дія, здебільшого, має одночасний характер, а її наслідки постають у сублімованих і змішаних формах.

Одним із принципових аспектів системного підходу є визначення функцій системи, які стосуються реагування на впливи середовища й спрямовані на збереження певного типу відносин між елементами, тобто на забезпечення «стійкості» системи. Визначаються три групи функцій – загальні, запобіжні (негативні) та конструктивні (позитивні). До загальних функцій належать функція міжнародної безпеки (у розумінні концентрованого виразу імпульсів самозбереження системи) та нормативна функція, яка охоплює правові чинники, роль інституцій, вплив традицій і прецедентів. Якщо система втрачає свою цілісність і зазнає фрагментації, тобто перестає виконувати функції багатосторонньої саморегуляції, функції міжнародної безпеки також порушуються або переходять на нижчий рівень, пов'язаний з регіональними підсистемами.

До запобіжних, або негативних функцій, заснованих на запереченні, належать функції, спрямовані на обмеження чи подолання системоруйнівних чинників – деструктивних тенденцій і явищ політичного характеру. Цей блок стосується стримування дій і намірів окремих суб'єктів системи, насамперед у випадку виникнення загрози інтересам провідних учасників системи, або визрівання конфлікту інтересів певної групи провідних учасників системи. Запобіжні функції стосуються контролю за озброєннями, включаючи нерозповсюдження зброї масового враження та заборони її окремих різновидів; локалізації кризових явищ в економіці, протидії їх поширенню та

пом'якшення їхнього впливу на суспільний розвиток; реагування на стихійні лиха та дії, спрямованих на подолання наслідків природних катастроф. До конструктивних (позитивних) функцій належать формалізація міжнародного спілкування, що включає кодифікацію та вдосконалення правових норм і механізмів міжнародної взаємодії, а також гармонізацію інтересів суб'єктів [15, с. 14].

Перспективним напрямком, у бік якого може відбуватися подальший розвиток функцій міжнародної системи, є спроможність розв'язання глобальних проблем, включаючи регулювання економічних, екологічних і біологічних умов виживання людства, збереження екосистеми і придатних для відтворення умов навколишнього природного середовища, раціоналізацію використання і розподілу ресурсів.

З позицій системного аналізу виглядає природною неоднакова роль, що її різні регулюючі механізми відіграють за різних типів міжнародних систем. З цього випливає потреба в поглибленому дослідженні типологічних ознак системи в напрямі визначення специфіки взаємодії між провідними акторами. У сенсі практичного досвіду міжнародних відносин саме специфіка взаємодії між провідними державами є головним чинником, який впливає на роль міжнародних інституцій, модальність правових норм, спектр поширення та дієвість міжнародних режимів.

На відміну від однополярної моделі міжнародних відносин, яка встановилась у період 1994/1995–2008 рр., у сучасних міжнародних відносинах поступово з'являються й поширюються нові якісні ознаки. США втрачають роль монопольного лідера міжнародної системи, спроможного розв'язувати будь-які проблеми без створення коаліцій, які забезпечують США порівняну силову перевагу та переважну політичну підтримку.

Зважаючи на оцінку змін у міжнародних відносинах, які простежувались у другій половині 2000-х рр., найадекватнішим визначенням теперішнього етапу еволюції міжнародної системи видається його тлумачення як чергового міжсистемного переходу до поліцентричної структури, яка може поступово замінити дифузну гегемонію США. Оскільки вплив цієї країни на

визначення глобальних правил гри поступово скорочується, теперішнє становище США, що позначено безсумнівними військово-політичними і технологічними перевагами, точніше було б схарактеризувати як стан «домінуючої держави». Таке домінування зберігатиметься принаймні доти, доки США залишатимуться основним міжнародним фінансовим центром. Водночас «лідерство» США, що як і раніше фігурує в американських політичних і доктринальних документах, на разі виглядає доволі формальним через поступову втрату здатності урядових кіл США одноосібно домагатися втілення власних цілей і намірів.

Оцінка перспективних напрямків еволюції міжнародної системи дозволяє стверджувати, що впродовж найближчих 10–20 років міжнародна система набуде виразних ознак поліцентризму, що супроводжуватиметься істотними змінами у співвідношенні сил усередині групи найвпливовіших держав і позначиться на подальшій корекції ролі та значення основних регулюючих механізмів міжнародної системи. Ці міркування зумовлюють потребу в теоретичному прогнозуванні напрямків еволюції міжнародної системи та порівняльному аналізі критеріальних ознак однополюсної та багатопольної міжнародних систем. Хоча досвід функціонування однополюсної системи має цілком предметний, історично підтверджений характер, а ознаки майбутнього поліцентризму радше належать до сфери прогнозування і моделювання, окремі тенденції багатопольної міжнародної системи можна відстежити на підставі змін, які спостерігались у практиці міждержавної взаємодії, принаймні після початку фінансово-економічної кризи в 2008 р. та грузинсько-російського конфлікту в серпні 2008 р.

Оцінюючи перспективи еволюції міжнародної системи на період ближчих 10-20 років, доцільно звернути увагу на функціонально-рольові характеристики провідних держав, взаємодія яких відіграватиме провідну роль у втіленні загальних і специфічних функцій міжнародної системи. У працях провідних теоретиків міжнародних відносин з цього приводу знаходимо різні визначення та формулювання, яким властива певна методологічна строкатість. З точки зору представників

різних шкіл політичного реалізму, класифікація акторів здійснюється на підставі оцінки співвідношення їхніх потенціалів. Верхні сходинки такої ієрархії займають великі держави, у групі яких вирізняються актори, що мають визначну спроможність (наддержави, або супердержави). Ці чинники дозволяють стверджувати, що становище, роль і позиціонування великих держав зберігатиме головне значення з точки зору еволюції міжнародної системи.

Відносини між провідними акторами суттєво залежать від нерівномірності розвитку та національно-державних стратегій, які вони застосовують з метою адаптації до умов конкуренції в системі економічних, політичних у владно-силових відносин, які, відповідно, формують підсистеми в галузі безпеки. Так само, вони зазнають значного впливу з боку середовища системи (економіка, екологія, міграційні процеси) та викликів з боку позасистемних акторів (тероризм, ненаціоналістичний і релігійний екстремізм, анархізм, антиглобалістичні рухи).

Міжнародну систему доцільно розглядати як інструмент структурного обмеження анархії, оскільки її політична організація та регулюючі механізми здійснюють певну кореляцію національно-державної політики окремих учасників, змушуючи уряди та політичні сили окремих країн адаптуватися до політичного, правового поля та міжнародних інститутів, зіставляючи свої наміри та дії з очікуваними ефектами, які, утім, далеко не обов'язково матимуть лінійний результат.

Принципова важливість окреслення, відстеження і прогнозування функцій полярності передбачає визначення специфіки перехідних форм, які часто супроводжують позиціонування держав у міжнародних відносинах. Такими перехідними формами позиціонування можна вважати поширені прояви багатовекторності, до яких часто вдаються середні та малі держави, які здійснюють політику лавірування щодо різних центрів сили або розташовані на стику різних цивілізаційних або регіональних спільнот, різноспрямовані асиметричні стратегічні партнерства, укладені з принциповими партнерами, членство в регіональних і субрегіональних організаціях та альянсах «за інтересами». Залежно від стану політичної організації та ролі

регулюючих механізмів системи, відносини полярності можуть суттєво модифікувати чи стримувати чинники анархії в площині міжнародної взаємодії.

Важливий аспект владно-силової конфігурації полягає в залученні до предметної бази аналізу не тільки композиційного визначення та описання полярності, але й концентрації влади та силових засобів, включаючи економічні [16, р. 105-106]. Це зауваження застосовується при оцінці спроможності тих чи інших держав сконцентрувати ресурси на розв'язанні принципових проблем або здатності забезпечувати захист власних інтересів у територіально віддалених регіонах.

Проміжні корекції полярності суттєво залежать від характеру системи, оскільки в багатополарній, біполарній та однополарній міжнародних системах ступіть «пружності» анархії та примусові системні інструменти істотно різняться. З точки зору еволюції міжнародної системи ці аспекти важливі, оскільки вказують на можливість часткової або прихованої поляризації, яка не обов'язково супроводжується класичними формами силового протистояння, проте вочевидь впливає на характер відносин взаємозалежності. Точніший, інструментальний аналіз аспектів проміжного або латентного позиціонування вочевидь належить до об'єктної сфери теорій елементного рівня.

Новим явищем, властивим реаліям останнього етапу глобалізації кінця ХХ ст., слід вважати розширення можливостей окремих великих держав, що мають переваги в напрацюванні нормативно-аксіологічних компонентів «м'якої сили», здійснювати горизонтальний вплив на суспільні процеси в інших країнах. Це дозволяє державам – суб'єктам впливу суттєво заощаджувати на ресурсних витратах та організаційних засобах. Водночас можна спостерігати ускладнення тенденцій системоутворення, про що переконливо свідчить програма реформування міжнародної фінансово-економічної системи, висунута країнами БРІКС.

За оцінками більшості футурологів, суттєві зміни в системі міжнародних відносин можна очікувати саме в період між 2020 та 2030 рр. На цей період може припасти відносне вирівнювання

економічних потенціалів США та Китаю, піднесення Індії та деяких інших країн, що розвиваються, переформатування міжнародних інституцій і суттєве загострення ресурсної конкуренції. Указані процеси без сумніву позначаються на подальшій корекції полярності системи, яка, імовірно, буде тісно пов'язана з регіональними об'єднаннями і союзами. Так само, очікуване відносно вирівнювання потенціалів США і КНР подекуди розглядається як чинник, здатний спричинити пряме загострення суперечностей між різними політичними та фінансово-економічними моделями, що сприятиме зростанню потенціалу конфліктності та може загрожувати порушенням еволюційного характеру змін.

У ракурсі дослідження еволюції міжнародної системи пріоритетний напрямок аналізу становить об'єктивна обумовленість тенденцій та особливостей, пов'язаних із впливом структури на поведінку держав та роль міжнародних інститутів, системоутворювальні впливи й фактори в міжнародних процесах, ступінь ефективності та причини неефективності тих чи інших регулюючих механізмів. Окремий блок дослідницьких завдань стосується визначення специфіки розривів у розвитку міжнародних систем, які спричиняють деструкцію одних моделей і становлення інших, а також основних рис і закономірностей «міжсистемних переходів».

Виходячи з досвіду аналізу системної організації міжнародних відносин, вважаємо, що за своїми цілями та охопленням референтної бази теорія еволюції міжнародної системи належить до теорій структурного рівня. Її головна мета полягає, насамперед, у встановленні макротенденцій, які відтворюють і пояснюють моделі великої часової тривалості, дозволяють з'ясувати причини безперервності розвитку та відмінності між різними системами, а також пояснюють фази, що відображають сутнісні зміни в межах існування окремих міжнародних систем.

Література

1. Waltz K.N. Political Structures / K.N. Waltz // Keohane R. (ed.). Neorealism and Its Critics ; ch. 4. – New York : Columbia University Press, 1986. – P. 71–98.
2. Анохин П.К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем // П.К. Анохин. Принципы системной организации функций. – М. : Наука, 1973. – С. 5–61.
3. Kaplan M.A. System and Process in International Politics / M.A. Kaplan. – N.Y. : Wiley & Sons Inc., 1957. – 283 p.
4. Цыганков П.А. Мортон Каплан: вклад в системное исследование международных отношений / П.А. Цыганков // Теория международных отношений : хрестоматия / сост., науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2002. – С. 214–219.
5. Цыганков П.А. Политическая социология международных отношений. Содержание и формы международного сотрудничества / П.А. Цыганков. – М. : Радикс, 1994. – 227 с.
6. Hart J. Power and Polarity in the International System / J. Hart // Sabrosky A.N. (ed.). Polarity and War. – Boulder, Col. : Westview press, 1985. – P. 25–40.
7. Young O.R. Political Discontinuities in the International System / O.R. Young // World Politics. – April 1968. – Vol. XX, No. 2. – P. 369–392.
8. Gallarotti G.M. Cosmopolitan Power in International Relations: A Synthesis of Realism, Neoliberalism and Constructivism / G.M. Gallarotti. – Cambridge etc. : Cambridge University Press, 2010. – 326 p.
9. Fiammenghi D. The Security Curve and the Structure of International Politics: A Neorealist Synthesis no access / D. Fiammenghi // International Security. – Spring 2011. – Vol. 35, No. 4. – P. 126–154.
10. Waltz K.N. Theory of International Politics / K.N. Waltz. – Reading, Mass; Menlo Park, CA; London etc. : Addison-Wesley Publishing Co., 1979. – XIII, 256 p.
11. Williams K. Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge / [K. Williams,

- S. Lobell, N. Jesse (eds.)). – Stanford, CA : Stanford University Press, 2012. – 272 p.
12. Mearsheimer, J.J. The Tragedy of Great Power Politics / J.J. Mearsheimer. – New York : W.W. Norton & Company, 2003. – 555 p.
  13. Christensen T., Snyder J. Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity / T. Christensen, J. Snyder // International Organization. – Spring 1990. – Vol. 44, No. 2. – P. 137–168.
  14. Kaufman S.J. The balance of power in world history / [S.J. Kaufman, R. Little, W.C. Wohlforth]. – New York : Palgrave Macmillan, 2007. – 296 p.
  15. Манькин А.С. Системность в международных отношениях: содержание, причины формирования и этапы развития / А.С. Манькин // Введение в теорию международных отношений : учебное пособие / отв. ред. А.С. Манькин. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – С. 11–41.
  16. Mansfield E. Concentration, Polarity and the Distribution of Power / E. Mansfield // International Studies Quarterly. – March 1993. – Vol. 37, No. 1. – P. 105–128.

The article presents some conceptual and methodological aspects reflecting the theory of international systems' evolution developed by the author. This theory is based on a combination of systemic analysis and most popular research paradigms shared by the theory of international relations. The analysis is based on the image that the feature of complex interdependence affects systemic polarity functions causing the softening of structural transitions. This trend was confirmed by the empirical experience of the last two decades.

Keywords: evolution theory, international system, structure, bipolarity, unipolarity, multipolarity.

В статье изложены некоторые концептуально-методологические аспекты разрабатываемой автором теории эволюции международной системы. Предлагаемая теория основывается на сочетании системного анализа и наиболее широко распространенных в теории международных

отношении исследовательских парадигм. В основу анализа положено представление о существенной коррекции функций полярности системы в условиях комплексной взаимозависимости, которая смягчает структурные переходы, наблюдавшиеся в течение последних двух десятилетий.

Ключевые слова: теория эволюции, международная система, структура, биполярность, однополярность, полицентризм.